

Wie is welkom in de creatieve stad?

Sociale wetenschappers hebben altijd al in meerdere of mindere mate de neiging gehad de toekomst te proberen te voorspellen en hebben op die manier in sommige gevallen zelfs direct of indirect een invloed gehad op de samenleving. Zo heeft Karl Marx met zijn analyse over de gevaren van de kapitalistische maatschappij de loop van de geschiedenis veranderd. Ondanks het feit dat zijn voorspelling - dat door de steeds toenemende centralisering van kapitaal het huidige economische systeem het einde van de 20^{ste} eeuw niet zou halen - niet helemaal is uitgekomen, bleek een groot deel van zijn analyse resonantie te vinden bij communistische en sociaaldemocratische partijen van vroeger en nu. Max Weber was er dan weer van overtuigd dat groeiende bureaucrativering en rationalisering uiteindelijk een onttovering van onze samenleving zou teweegbrengen die religie compleet buiten spel zou zetten. De gouden kooi van bureaucratische verstarring waar hij over spreekt, zou leiden tot individuen zonder vrijheid met een kapot moreel kompas, die functioneren als radertjes in een machine. Ondanks het feit dat het niet zo een vaart is gelopen en religie nog steeds een bepalende rol speelt in de samenleving, heeft de zwaar doorgevoerde bureaucrativering van Westerse samenlevingen wel al vaker geleid tot een dehumaniserend beleid; denk maar aan de huidige aanpak van de vluchtelingencrisis in Europa. Christopher Lasch geloofde er dan weer rotsvast in dat de culturele individualisering er uiteindelijk zou voor zorgen dat de Westerse samenleving binnen enkele generaties enkel zou bestaan uit een verzameling van neurotische narcisten. Deze laatste voorspelling is misschien wat opgeschroefd, maar toch vindt Lasch zijn analyse vandaag veel weerklank in het publieke discours rond sociale netwerken en digitale interactie. En hoewel de bovenstaande voorspellingen steeds een kern van waarheid bevatten, wees de toekomst toch telkens uit dat de ontwikkeling van onze samenleving vaak een wat grilliger en onvoorspelbaarder pad volgt en dat niets zo rechtlijnig is als wordt voorgesteld.

Ook vandaag nog hebben voorspellingen van sociale wetenschappers een duidelijke impact op de voortgang van de samenleving. Niet zozeer door hun accuraatheid, maar omdat ze een soort *selffulfilling prophecy* worden. Het meest recente voorbeeld hiervan is de voorspelling van stadsgeograaf Richard Florida dat postindustriële steden zich steeds meer zullen inzetten voor het promoten van culturele consumptie- en productiepraktijken om hun economische motor draaiende te houden. In zijn vaak geciteerde boek, *The Rise of the Creative Class* (2002, 2014), claimde hij dat cultuur de katalysator is voor stedelijke vernieuwing. Traditionele productie is ten dode opgeschreven en het is dus nu aan de creatieve klasse om steden een nieuw leven in te blazen. Drie factoren - talent, technologie en tolerantie - zijn noodzakelijk aanwezig om een welvarende stad te zijn. Succesvolle steden zijn, zo besluit Florida, dus steden waar er voldoende (culturele) faciliteiten en attracties aanwezig zijn om de creatieve klasse aan te trekken en (bezig) te (be)houden. Culturele stadsvernieuwing zou niet alleen nieuwe inkomsten genereren maar zou ook op sociaal vlak heel wat voordelen bieden. De open en ondernemende geest van de creatieveling zou, zo ging de profetie verder,

een stedelijke mix stimuleren waarbij diversiteit wordt aanzien als een troef in plaats van een probleem.

Hoewel Florida's voorspelling vrij snel op wetenschappelijk cynisme werd onthaald (o.a. Peck 2005), klonk het bij stedelijke beleidsmakers als muziek in de oren. Van Detroit tot Amsterdam, Richard Florida werd een verplichte referentie in beleidsplannen die stedelijke regeneratie tot doel hadden. Creativiteit werd het nieuwe mantra voor beleidsmakers om te investeren in creatieve industrieën. Eindelijk een wetenschapper die legitimeerde waar vele stedelijke beleidsmakers stiekem al decennia van droomden: een stad economisch doen heropleven door het vrij maken van homogene arbeids- of migrantenbuurten waar er volgens hen toch maar weinig te beleven valt, buiten armoede, criminaliteit en verwaarlozing van de publieke ruimte.

Het recept van Florida en beleidsmakers om deze 'stadsziektes' en het gebrek aan urbane economische groei aan te pakken bestond vooral uit een intensieve kuur van culturele initiatieven. Wat de postindustriële stad nodig heeft om van haar kwaaltjes af te komen is de juiste culturele pil. In naam van de stedelijke reconversie wordt er ingezet op het 'meer divers' maken van achtergestelde buurten en geïnvesteerd in het aantrekken van talent door culturele faciliteiten voor de creatieve klasse op te zetten. Als steden voldoende 'amenities' zouden aanbieden, zou de creatieve klasse vanzelf wel volgen, luidde het. Verlaten fabriekspanden moeten omgevormd worden tot ateliers voor architecten en kantoren voor creatieve startups. Kraakpanden moeten niet onherroepelijk worden gesloopt maar worden getransformeerd in broedplaatsen waar workshops voor kunstenaars kunnen georganiseerd worden. En het failliet verklaarde buurtcafé kan je best heropstarten als koffiebar, inclusief 'coworking spaces'. Op deze manier kan de stad, via een bewust beleid, de fundamenten leggen voor een nieuwe stedelijke economie. Doordat verschillende steden dit beleid in de praktijk hebben uitgevoerd, kwamen Florida's creatieve steden stilaan tot leven.

Echter, de voorspelling leek niet helemaal overeen te komen met de realiteit. Hoewel deze culturele injectie in het stedelijke landschap een oplossing leek te bieden voor alle infrastructurele, sociale en economische problemen, blijkt nu dat de bijwerkingen van de kuur misschien niet helemaal opwegen tegen de voordelen ervan. Al heel vlug kwam er harde kritiek op Florida's analyse en werden er serieuze sociale vraagtekens gezet bij de sociale interventies die eruit voortvloeiden.

Er zijn drie redenen waarom de helende werking van Florida's creatieve en culturele pil niet aan de verwachtingen voldeed. Ten eerste vertrekken de aanbevelingen vaak van een beperkt inzicht in structuur van stedelijke ongelijkheid en de rol van sociale klasse hierin (Markusen, 2006). Florida voert de creatieve klasse op als redders van de stad. Echter, dat deze klasse ook vanuit hun positie hun eigen belangen verdedigingen wordt nauwelijks in rekenschap gebracht. De cultuur die door deze creatieve klasse wordt gepromoot en geproduceerd, fungeert voor hen als een kapitaal die hen uiteindelijk steeds meer invloed geeft in de stad. Terwijl diegene die niet beschikken over directe toegang tot culturele productie steeds meer hun greep op de stad verliezen (August, 2014; Martucci, 2016; Van der Wilk, 2016). Maar niet alleen is Florida blind voor de culturele klassendynamiek en reproductie van ongelijkheid die het in de hand

werk. Daarnaast zijn hij en zijn legertje beleidsmakers heel erg onzorgvuldig in wat ze precies begrijpen onder creatieve klasse. Zijn theorie is op dit vlak homogeniserend. Florida negeert de sociaaleconomische en sociaal-culturele verschillen die aanwezig zijn binnen de creatieve klasse zelf. De creatieve klasse is namelijk geen uniforme klasse. Sommigen onder hen hebben de macht om de culturele agenda te bepalen en bijgevolg invloed uit te oefenen in de stad, terwijl diegene die niet beschikken over directe toegang tot culturele productie - creatievelingen uit het informele circuit bijvoorbeeld - nauwelijks de richting van het proces kunnen meebepalen (Markusen, 2006). Uiteindelijk lijkt het vooral te gaan over een soort hoger opgeleide middenklasse. Daarbij komt nog dat de grenzen tussen de creatieve klasse, de arbeidersklasse en de dienstensector erg scherp worden afgeleid door Florida, waarbij er voor de twee laatsten amper een rol van betekenis is weggelegd in het succes van de stad, behalve als ondersteuning van de creatieve klasse en haar creativiteit.

Een tweede reden waarom beleidsplannen gestoeld op Florida's voorspellingen op academisch verzet stootten, heeft te maken met een naïeve opvatting van cultuur. Op zich is cultuur arbitrair maar krijgt het pas waarde, zoals het werk van Bourdieu (1984) ons leert, wanneer diegene met de nodige symbolische macht het als waardevol gaan beschouwen. Dit betekent dus dat cultuur geen neutrale factor in de stad is maar vaak een middel tot symbolisch geweld waarbij de smaakvoorkeuren en levensstijlen van sommigen zwaarder doorwegen dan die van anderen. Dus in plaats dat cultuur zou leiden tot meer sociale cohesie, openheid en integratie, is het veel vaker een instrument tot het trekken van symbolische grenzen tussen groepen (Lamont & Molnár, 2002). Veel actieplannen op stedelijk niveau die cultuur en creativiteit inzetten als sociaal glijmiddel, zijn er zich vaak niet van bewust dat dat leidt tot een culturalisering van burgerschap die scheidingslijnen tussen verschillende sociale groepen (e.g. tussen hogere en lagere klasse, 'autochtonen' en 'migranten', oude en nieuwe inwoners) eerder verscherpen dan ze weg te vagen (Duyvendak, Geschiere & Tonkens, 2016). Een goede stadsburger, houdt zich dus niet enkel aan de regels van de stad, maar dient ook het juiste culturele gevoel en set van emoties te incorporeren om er echt deel van uit te maken.

Een derde reden waarom Florida's voorspellingen niet helemaal aan de verwachtingen voldeden heeft te maken met een verkeerde inschatting van de culturele sector op zich en de creatieve klasse die er deel van uitmaken. Recent onderzoek schotel ons een beeld voor van een sector die doorspekt is van ongelijkheden tussen mensen met verschillende genders, etniciteit of klasse achtergrond. Ten eerste betekent de groei van de culturele sector misschien wel meer werkgelegenheid, maar daarom niet noodzakelijk voor de inwoners van die stad. Culturele organisaties en creatieve bedrijven rekruteren makkelijk buiten de grenzen van de eigen stad. In die zin wordt de stad een attractiepool voor werknemers met meer cultureel en economisch kapitaal dan de originele bewoners van die stad zelf zoals je in Brussel bijvoorbeeld vaak ziet. Wat duidelijk een druk zet op sociale cohesie, maar evenzeer op de stedelijke infrastructuur en de huizenmarkt. Maar los daarvan is de culturele sector niet het sociale walhalla waar het vaak voor doorgaat. Telkens opnieuw bevestigt onderzoek dat deze

sector helemaal niet uitblinkt in gelijkheid. De sociale verschillen binnen deze sector zijn vaak even groot of soms zelfs groter dan in andere sectoren (Hesmondhalgh, 2013; McRobbie, 2016; O'Brien, Laurison, Miles & Friedman, 2016). Zo scoort de sector slechter dan gemiddeld in termen van gender loonkloof en verdeling van functies tussen mannen en vrouwen (Atria, 2017; CBS, 2014). Daarenboven wordt de sector gekenmerkt door ethiek van zelf-responsabilisering en zijn tijdelijke contracten en preciaire arbeidssituaties meer regel dan uitzondering, waardoor de sector vooral een logica van neoliberalisering lijkt te volgen (McRobbie, 2016). Ondertussen slaat ook Florida zelf gedeeltelijk mea culpa. In zijn laatste boek, *The New Urban Crisis* (2017), erkent Florida dat de ongelijkheid binnen en tussen steden alleen maar is toegenomen. Hij geeft hierbij een aantal van de problemen van een beleid gebaseerd op zijn vroeger werk toe en pleit voor een herziening van zijn beleidsvoorstellen.

Dit themanummer kwam tot stand na een conferentiesessie over cultuur en stedelijke ongelijkheid georganiseerd tijdens de Dag voor de Sociologie 2017 te Brussel. Hoewel de methodologische aanpak van de onderzoeken gepresenteerd tijdens deze sessie sterk van elkaar verschilde, bevestigden de conclusies elkaar sterk. De bijdragen van dit nummer gaan allemaal op een empirische gegronde manier in op de bovengenoemde problemen van Florida's analyse. Op deze manier wordt de theorie van Florida alsook zijn invloed op stedelijk beleid in Nederland en België, tegen een kritisch licht gehouden. Ze leggen bloot hoe een naïef begrip van cultuur, creativiteit, culturele sector en sociale klasse een erg nefaste invloed kan uitoefenen op het leven van bepaalde stadsbewoners.

Jef Vlegels en Walter Ysebaert argumenteren in hun artikel *Creativiteit, diversiteit en werkomstandigheden: een analyse van de drietand van culturele en creatieve arbeid in België* dat achter het idee van de creatieve klasse een erg complexe realiteit schuilgaat. Ze tonen aan dat de ongelijkheid in de werkomstandigheden tussen sectoren aan de ene kant en beroepstypes aan de andere kant groot is en dat we niet kunnen spreken van een homogene klasse zoals Florida argumenteert. Bovendien demonstren ze dat plaats van belang is voor de creatieve klasse; er is een sterke geografische concentratie van creatieve beroepen in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

Het artikel *Kwartiermaken als symbolische politiek in overheidsgestuurde gentrificatie* van Myrte Hoekstra, Wouter van Gent en Willem Boterman analyseert wat de effecten van Florida's theorie in de praktijk zijn. Meer bepaald onderzoeken ze hoe de Van der Pekbuurt, een arme arbeidersbuurt in Amsterdam Noord, langzaam het slachtoffer wordt van gentrificatie als gevolg van geplande overheidsinterventies die ingrijpen in zowel het woonbeleid als het cultuurbeleid. Opvallend hierbij is dat dit een preventieve aanpak is waarbij de buurt al wordt klaargemaakt voor toekomstige middenklasse bewoners. Deze voorhoede aanpak, is niet louter fysiek, maar wijken worden, door middel van een symbolische politiek, ook cultureel voorbereid op de nieuwe inwoners. Daarbij toont het onderzoek ook aan hoe de minder begoede langdurige bewoners niet even goed hun politieke stem kunnen laten horen als de creatieve middenklasse met als gevolg dat de eerstgenoemden hun aanwezigheid als minder en minder legitiem wordt aanzien.

In dezelfde lijn als het vorige artikel, argumenteert Linda Van de Kamp in haar artikel *Stedelijke regeneratie in Amsterdam-Noord: over de politiek van erfgoed en creativiteit* dat de nadruk op creativiteit in de heropwaardering van stadswijken nieuwe vormen van ongelijkheid voortbrengt. Net zoals in het stuk van Hoekstra, van Gent en Boterman, leren we dat de herstructurering van Noord geen louter fysieke aangelegenheid is, maar dat ook symbolische macht en culturalisering een sterke rol spelen. Van de Kamp illustreert deze dynamiek door nadruk te leggen op hoe beleidsmakers gebruik maakt van immaterieel erfgoed om de zogeheten ‘achterstandswijken’ vooruit te stuwten. Ze toont echter aan dat hierdoor de distinctie tussen de arbeidersklasse ‘oud Noord’ en de creatieve klasse ‘nieuw Noord’ meer en meer een nieuwe categorie van uitsluiting wordt.

Jeanette Nijkamp, Jack Burgers en Chris Kuiper argumenteren in hun artikel *Verbinding tussen de creatieve industrie en de herstructurering van achterstandswijken: weloverwogen strategie of opportunistische keuze?* dat de Creative Factory - die vanaf 2008 huisvesting en ondersteuning bood aan 70 creatieve ondernemers in Rotterdam Zuid – weinig heeft bijgedragen aan de sociaaleconomische opwaardering van de wijk waarin de ‘Factory’ zich bevindt. Het toont aan dat Florida’s argument om te investeren in cultuur en creativiteit niet altijd de beoogde en gewenste effecten heeft en verliezers creëert die niet of amper profiteren van de heropleving van de buurt via creatieve en culturele initiatieven. In het geval van deze casestudy was de culturele injectie in de wijk eerder ondoordacht en vooral gemotiveerd door economisch belangen op korte termijn.

Naast deze vier originele onderzoeksartikelen, bevat dit themanummer ook nog een vertaalde lezing van de Frans-Amerikaanse socioloog Loïc Wacquant, een samenvatting van het doctoraat van Linus Vanhellemont en drie boekbesprekingen die allemaal gericht zijn op de intersectie tussen cultuur, stad en ongelijkheid.

In 2010 openende Wacquant een conferentie over neoliberalisering en urbane precarisering aan de Université Libre de Bruxelles met een lezing waarin hij, vanuit een vogelperspectief, een overzicht geeft van zijn onderzoek naar stedelijke ongelijkheid. Deze lezing werd voor dit themanummer vertaald door Dieter Vandebroeck. In deze tekst legt Wacquant uit hoe stedelijke marginaliteit vandaag wordt gecreëerd en bestendigd door middel van een ‘fatale’ dynamiek tussen staatsontwikkeling, klasse reproductie en rassenongelijkheid. Deze drie onderdelen van de huidige stadontwikkelingen zijn zo nauw met elkaar verweven, dat ze ook nooit los van elkaar kunnen bestudeerd worden.

Stadsocioloog Linus Vanhellemont argumenteert in zijn doctoraat voor het belang van de rol van verbeelding van de stad in stadsplanningsprocesses. Om de macht van de verbeelding te analyseren, gebruikt Vanhellemont twee casestudies in Istanbul en Brussel waarin het draait om iconische veranderingen aan de binnenstad die protest oproepen bij verschillende burgerbewegingen, respectievelijk de herontwikkeling van het Taksim Plein en Taksim Gezi Park in Istanbul en de herontwikkeling van de voetgangerszone in het centrum van Brussel. Hij toont aan dat het belangrijk is om de verschillende verbeeldingen van de betrokken discourse-coalities en de verschuivende machts-

verhoudingen die daaruit voortvloeien in stadsplanningsprocessen in kaart te brengen om een beter zicht te krijgen op hoe stadsvernieuwing in de praktijk in zijn werk gaat.

Ook de boeken die in dit themanummer worden besproken, kaarten ieder op hun beurt hedendaagse stedelijke problemen van criminalisering, uitsluiting en hyperdiversiteit aan. Jan Blommaert beschrijft hoe Ben Judah in zijn boek *Is dit London?* op pakkende wijze de dystopische realiteit van London weergeeft waarbij hij de grote sociaaleconomische verschillen uitlicht tussen enkele migranten die in London wonen. Thomas Swerts argumenteert dat Alice Goffman's boek *On the run* een doorleefde etnografisch verslag geeft van de effecten dat stedelijke precariteit, de neoliberale strafstaat en raciale oppressie hebben op het sociale leven in een achtergestelde zwarte buurt van Philadelphia. Stéphane Symons doet dan weer uit de doeken hoe Walter Benjamin zijn kinderjaren in Berlijn beleefde en toen al – rond 1900 – zijn eerste observaties maakte van stedelijke onrechtvaardigheden.

Met deze bundeling van Nederlandse en Belgische studies en reflecties over stedelijke ontwikkeling hopen we niet alleen dat er nieuwe bruggen geslagen worden tussen stadsociologen over de beide landsgrenzen heen, maar evenzeer dat dit themanummer toekomstige stadsontwikkelaars en beleidsmakers kan inspireren om van de stad een plek te die gelijkheid vooral aanmoedigt in plaats van begrenst.

Gasthoofdredacteuren

Kobe De Keere, k.dekeere@uva.nl, Amsterdam Institute for Social Science Research, Universiteit van Amsterdam

Eva Swyngedouw, Eva.Swyngedouw@vub.be, Cosmopolis Centre for Urban Research, Vrije Universiteit Brussel

Bibliografie

- August, M. (2014). Negotiating Social Mix in Toronto's First Public Housing Redevelopment: Power, Space and Social Control in Don Mount Court. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(4), 1160-80.
- Atria (2017). *Factsheet loonkloof*. Website: <https://www.atria.nl/sites/atria/files/atoms/files/factsheet-loonkloof-digitaal.pdf>. Geraadpleegd op 14.3.2018
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction*. London: Routledge and Kegan Paul.
- CBS. (2014). *Gelijk Loon voor Gelijk Werk? Banen en Lonen bij de Overheid en Bedrijfsleven*. Website: <https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2014/47/gelijk-loon-voor-gelijk-werk-banen-en-lonen-bij-de-overheid-en-bedrijfsleven-2012>. Geraadpleegd op 14.3.2018
- Florida, R. (2002). *The rise of the creative class and how it's transforming work, leisure, community and everyday life*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2014). *The rise of the creative class, revisited*. New York: Basic Books.
- Florida, R. (2017). *The new urban crisis. How Our Cities Are Increasing Inequality, Deepening Segregation, and Failing the Middle Class and What We Can Do About It*. New York: Basic Books.
- Lamont, M. & Molnár, V. (2002). The study of boundaries in the social sciences. *Annual Review of Sociology*, 28(1), 167-95.

- Markusen, A. (2006). Urban Development and the Politics of a Creative Class: Evidence for a Study of Artists. *Environment and Planning*, 38(10), 1921-40.
- Martucci, S. (2013). Rethink your public space: Community events in gentrified Brooklyn. *The Open Urban Studies Journal*, 6(1), 50-6.
- Peck, J. (2005). Struggling with the creative class. *International journal of Urban and Regional Research*, 29(4), 740-70.
- Van der Wilk, D. (2016). *Van wie is het plein? Over de (on)toegankelijkheid van de openbare ruimte in een gentrificerende buurt te Amsterdam*. Proefschrift, Universiteit van Amsterdam.